

It was noted that the greatest research interest of both scientists concerned mainly geographical separation of the large Ukrainian region, which characterized both general and specific features of the life of its indigenous inhabitants and national minorities.

It is emphasized that the researchers published not only the scientific discoveries on archeology, ethnography, history and culture of the Right-Bank Ukraine, but also about 30 volumes of the «Archive of Southwestern Russia». This allowed, on the one hand, to use the collected, systematized and edited sources as a factual basis for the writing of many of their own works, on the other hand, served and serves as a powerful source complex for studying and reproducing the history and culture of Right-Bank Ukraine and the whole country by other researchers. There is an important fact that they highlighted the problems of studying the centuries-old past of Right-Bank Ukraine and the people in general, and initiated scientific research on selected thematic areas and periods.

Key words: V. Antonovych, P. Chubynsky, problems, research, history and culture, Right-Bank Ukraine, essays, articles, editions, «Archive of Southwestern Russia», source complex.

Отримано: 26.07.2018 р.

УДК 930.2(470+571)«189/2017»:94(477):929

Юрій Степанчук

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ СУЧАСНОГО ОБРАЗУ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Юрій Степанчук. *Передумови появи сучасного образу Богдана Хмельницького та його особливості в російській історіографії.* Статтю присвячено сучасній російській історіографії, де домінує традиційний та заідеологізований образ Богдана Хмельницького. Проте, під впливом напрацювань українських та польських дослідників, розхитуються старі російські підходи до історичної інтерпретації історіографічних конструкцій, які були підлаштовані під ідеологічні та політичні потреби. Відзначено існування модернізаторського крила в новітній російській історіографії, представники якого визнають наявність різючих відмінностей між ментальністю нової української еліти та московської верхівки в середині XVII ст.; різновекторність глобальних інтересів Чигирин і Москви; констатують Гетьманщину як державу та обговорюють питання про ідею незалежності в політичних концепціях Б. Хмельницького.

Ключові слова: російська історіографія, традиціоналісти, модернізатори, образ Богдана Хмельницького, Національно-визвольна війна, ранньомодерна українська державність.

Юрий Степанчук. *Предусловия возникновения современного образа Богдана Хмельницкого и его особенности в российской историографии.* Статья по-

священа современной российской историографии, в которой доминирует традиционный и излишне идеологизированный образ Богдана Хмельницкого. Однако, под влиянием наработок украинских и польских исследователей, расшатываются прежние российские подходы к исторической интерпретации историографических конструкций, подведённых под идеологическую и политическую необходимость. Отмечено существование модернизационного крыла в новейшей российской историографии, представители которого признают наличие больших отличий между ментальностью новой украинской элиты и московской верхушкой в середине XVII в.; разновекторность глобальных интересов Чигирин и Москвы; констатируют Гетманищину как государство и обсуждают идею независимости в политических концепциях Б. Хмельницкого.

Ключевые слова: *российская историография, традиционалисты, модернизаторы, образ Богдана Хмельницкого, Национально-освободительная война, ранне-модерная украинская государственность.*

Богдан Хмельницький, безумовно, є найбільш затребуваною постаттю в російській історіографії, якщо не брати до уваги деяких великих київських князів періоду Київської Русі. Український гетьман найчастіше приковував до себе увагу науковців: ставав об'єктом різноманітних досліджень та ідеологічних маніпуляцій. З кінця XVIII ст. він – обов'язковий атрибут російського історичного нарративу, навчальних підручників та посібників, численних наукових популяризацій історії, ідеологічних та політичних текстів. Подібно до українського та польського випадків Б. Хмельницький також міцно увійшов до історичної пам'яті росіян як обов'язковий і знаковий її складник. Його образ легко пригадується в середовищі широкого загалу, неодмінно асоціюючись із позитивними історичними персонажами.

Причина такої пильної зацікавленості лежить на поверхні – Переяславська рада 1654 року, скликана Б. Хмельницьким, виявилася переломним моментом не тільки східноєвропейської, а й російської історії. Саме це забезпечило Б. Хмельницькому постійне місце в російському науковому та ідеологічному дискурсі. Як свідчать уже проведені дослідження¹, образ Б. Хмельницького в російській історіографії був однозначно позитивний хоча й із тими або іншими особливостями. Фактично, лише П. Буцинський, який звинувачував Б. Хмельницького у зраді в після-переяславські часи ідеалів українсько-московського поєднання², вносив дисонанс. Та ще автор сумнівного «Походження українського сепаратизму», російський емігрантський історик М. Ульянов називав українського гетьмана «двурушним» політиком, який «збираючись у 1654 р. у Переяслав на раду, не зняв турецького кафтану, одягнувши поверх нього московську шубу»³.

Головна концептуальна канва російського образу Б. Хмельницького залишалася незмінною впродовж усього наукового періоду розвитку російської історіографії. Її зумовлювало незмінне імперське трактування української історії з амплітудою від ортодоксального до поміркованого великодержавництва. Як зазначає В. Брехуненко, так звана радянська російська історіографія попри декларації в марксистському стилі базувалася на підлаштованих під нові ідеологічні по-

треби великодержавницьких засадах, які передбачали дотримання майже теологізму в тлумаченні питання про українсько-російське поєднання як відправний пункт для інтерпретацій⁴. Із середини 1950-х рр. і до краху СРСР в 1991 р. «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)» стали в умовах радянського тоталітаризму ідеологічним еталоном для тлумачення української Національно-визвольної війни середини XVII ст. і постаті Б. Хмельницького.

У рамках російської великодержавницької парадигми Б. Хмельницький у різних варіантах неодмінно поставав прибічником українсько-російського зближення та зверхності Росії над Україною. Він залишався єдиним українським гетьманом XVII – початку XVIII ст., якого оминуло тавро зрадника. Незважаючи на існування згаданої вище репліки П. Буцинського, науковий та публіцистичний образи гетьмана були позбавлені такого звичного для інших правителів Гетьманщини на шарування. Найчастіше ж Б. Хмельницького протиставляли Іванові Мазепі, Іванові Виговському, Петру Дорошенку, вирізняючи «прогресивність» Богдана з «реакційністю» останніх. А Переяславська рада 1654 р. та Березневі статті взагалі давали гетьманові в російській історіографії однозначний карт-бланш, сприяючи відкиданню на задній план свідчення джерел, які суперечили узагальненням про його органічний москвоцентризм.

Тому концепції російських дослідників хоча і включали тези про тяжіння Б. Хмельницького до турецького протекторату, прагнення нехтувати статтями українсько-московського договору, про існування суперечностей між Чигирином та Москвою, але неминуче виходили на ідею інтеграції українських земель до Московської держави⁵. У російську суспільну свідомість транслиювався саме такий підлаштований під великодержавницькі потреби заідеологізований образ Б. Хмельницького. Урочисте встановлення пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві у 1888 р. насправді канонізувало постать гетьмана в царській Росії.

Хвиля лакування гетьмана під історичного діяча, що стояв біля джерел непорушного моноліту українсько-російської злитості, була підхоплена в радянські часи, хоча й не відразу. Спершу, у дусі класової боротьби, Б. Хмельницького таврували як експлуататора козацьких і селянських мас, а імперська модель інтерпретації Переяслава 1654 року ще не використовувалася для легітимації російської зверхності над Україною. Однак після короткого періоду розбалансування та пошуку оптимальної моделі пояснення ранньомодерної української історії під новою марксистсько-ленінською приправою імперська парадигма з 1930-х рр. повністю відновила свої позиції. І концепція історичної неминучості та благодетельності російської зверхності над Україною отримала нове дихання.

Згадані вище «Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією» підвели підсумок, накинувши на наукові дослідження жорсткі ідеологічні рамки, які зобов'язували дослідників з СРСР бачити в Переяславській раді 1654 р. кульмінацію споконвічного прагнення українців до співіснування та взаємозближення з росіянами під спільним державним дахом. Гетьман у «Тезах» подавався як палкий поборник «возз'єднання» України з Росією⁶. З одного боку, така оцінка органічно поєднувалася зі старою імперською історіографічною традицією, а з іншого, – ставала обов'язковим дороговказом для подальших концептуалізацій російських іс-

ториків. І коли поглянути на ідейний бік наукових пошуків в Росії на ниві дослідження постаті Б. Хмельницького в 1950–1980-ті рр., вони цілком узгоджуються з духом і буквою «Тез»⁷. Як слушно зауважував сучасний російський історик О. Євлахов, «у радянській історичній та художній літературі образ Богдана Хмельницького майже іконописний: він відважний герой-визволитель українського народу від польського гніту та натхненник його приєднання в 1654 р. до Росії»⁸.

Отже, інтелектуально сучасна російська історіографія цього питання виросла на ґрунті великодержавницьких концепцій радянського різновиду з його суворою ідеологічною регламентацією. Проте, на відміну від української історіографії, вони цілком відповідали внутрішнім прагненням дослідників. Це добре видно з того, як далеко розійшлися дороги української та російської науки в пострадянські часи. В Україні після падіння СРСР та ідеологічного диктату Москви різко пішов процес переосмислення радянської інтелектуальної спадщини, тоді як в Росії й далі культивували старі підходи з наміром підсвіжити їх, надійно зберігши внутрішню сутність. І в Україні, і в Росії значну частину фахового дослідницького середовища доби Б. Хмельницького становили і становлять вчені, сформовані в радянські часи. Але якщо в першій історичній у своїй більшості виявилися внутрішньо готовими до ревізії своїх дослідницьких підходів, то в Росії – навпаки. «Стара гвардія» там чинила й чинить і надалі впертий опір новим інтелектуальним віянням.

Як обґрунтовано показав В. Маслак⁹, у Росії під впливом різкої зміни політичних, ідеологічних та інтелектуальних обставин, відбувся ціннісний розкол у середовищі російських дослідників ранньомодерної української історії. Виокремилися два головні табори – традиціоналісти та модернізатори. Перше крило охоплює лівову частину наукового сегмента й домінує, формуючи у світі відповідний образ російської історіографії. Воно прагне зберегти стару великодержавницьку основу, роль якої виконують концепції «загальноросійської культури», «возз'єднання України з Росією», «єдиної держави», а також заперечення самостійності українського історичного процесу». На думку В. Маслака, визначальна лінія традиціоналістів полягає у тому, щоб «пристосувати ортодоксальну радянську концепцію до нових наукових реалій без ревізії основних її постулатів, більшість із яких, своєю чергою, сягає корінням у товщу російської історіографії XIX – початку XX ст. При цьому здебільшого відкидаються найодіозніші положення, які різко суперечать прийнятим нині в науковому середовищі уявленням про систему доказовості результатів дослідження і які під тиском новітніх наукових напрацювань уже не сила боронити без очевидних репутаційних збитків для автора тексту»¹⁰.

Натомість модернізаторське крило, головним представником якого є петербурзька дослідниця Т. Таїрова-Яковлева, орієнтоване на ревізію великодержавницької моделі ранньомодерної української історії. Модернізаторський образ останньої «пропонує об'ємне бачення історії Гетьманщини, яке цілком вписується в новітні тренди наукового освоєння відповідної проблематики, перегукуючись у базових підходах з українською та польською історіографіями. Відправним пунктом зближення стало визнання самостійності українського історичного процесу, яке вивело на орбіту представлення Гетьманщини як органічного вияву природного са-

морозвитку українського світу, а також на зосередження уваги на генезі та втіленні в життя державної ідеї, появі нової української еліти, її світоглядних імперативах, політичних концепціях, проблемі легітимації Гетьманщини в умовах стереотипів ранньомодерної доби, стратегіях досягнення і збереження самодостатності»¹¹.

На цих засадах відбулася типологічна конвергенція підходів та інтерпретацій модернізаторської хвилі з опціями, притаманними сучасним українським та польським дослідникам ранньомодерної української історії. Водночас спалахують гострі інтелектуальні конфлікти між Т. Таїровою-Яковлевою та різними представниками традиціоналістського середовища, особливо на ґрунті інтерпретації постаті гетьмана Івана Мазепи. Варто також підкреслити, що лінія розлому пролягла в російській історіографії зовсім не за віковою ознакою: у традиціоналістському таборі значну кількість становлять дослідники, які прийшли в науку вже після падіння СРСР (зокрема К. Кочегаров, О. Алмазов, О. Малов та ін.), а найзатятіші дискусії генерує якраз молоде покоління традиціоналістів.

Наявність двох принципово конкурентних течій у російській історіографії не могла не відбитися на специфіці інтерпретацій постаті Б. Хмельницького. В основі підходів традиціоналістів лежить базована на концепціях «загальноросійської культури» та «єдиного народу» опція, що українці завжди відчували свою етнічну та релігійну спорідненість із росіянами і прагнули ліквідувати державний кордон, який їх розділяв, та возз'єднатися з ними в єдиній державі¹². Іншим наріжним фактором є теза про те, що дії українських гетьманів мають розглядатися крізь призму відповідності геополітичним інтересам Російської імперії¹³. Відповідно, діяльність Б. Хмельницького пропускається крізь сито цієї опції.

Модернізаторське крило російської історіографії порвало з такими практиками. Як обґрунтовано показав В. Маслак¹⁴, «опрацьовані в модернізаторському таборі версії історії української державності ранньомодерної доби позбавлені теологічного тлумачення українсько-московського зближення, а також постулатів про природність, неунікненність, безальтернативність та всеохопну прогресивність злиття українського світу з московським. За бортом опинилася концептуальна теза про усвідомлення і в Україні, і в Московії належності українців та росіян до «єдиного народу», цілісність якого була трагічно порушена в XIII–XIV ст., а тому закономірно відновлювалася від середини XVII ст.». Т. Таїрова-Яковлева сповідує ідею оцінювати діяльність українських історичних постатей крізь призму існування окремих українських інтересів, а також специфічних потреб окремих станів, стереотипів мислення, інтегрування українських еліт в європейський світ з його особливими політико-правовими уявленнями та моделями поведінки володарів. Це формує підґрунтя для того, щоб кінцевий інтелектуальний продукт модернізаційного середовища радикально відрізнявся від концепцій, опрацьованих у рамках традиціоналістської історіографії.

Іntenсивне переосмислення в Україні та Польщі феномену Національно-визвольної війни середини XVII ст. та ранньомодерної Української держави розхитувало концепцію «возз'єднання». Уведення до наукового обігу Ю. Мициком, В. Степанковим та Я. Федоруком¹⁵ джерел про ідею державності в політичній програмі Б. Хмельницького заперечувало теологізм тези про заданість українсько-москов-

ського поєднання. Утвердження в українській та польській історіографіях концепції, що Б. Хмельницький уже на початку соціального вибуху виношував плани побудови незалежної Української держави завдавало ще більшого удару. При цьому обговорення проблеми генези ідей державності та незалежності як складників політичної програми Б. Хмельницького надійно «прописалося» в українському та польському наукових дискурсах.

На початку ХХІ ст. було завдано значної тріщини одній з опор традиційного російського імперського образу Б. Хмельницького як послідовного прихильника українсько-московського зближення та прибічника орієнтації на Москву. Ретельний аналіз В. Брехуненком оприлюднених джерел та актуалізація ним низки раніше невідомих документальних матеріалів дали змогу зробити висновок, що, насправді, український гетьман час від часу сигналізував про відсутність у Чигирині інтеграційних намірів щодо Московії¹⁶. Вимагала реакції також розробка Т. Чухлібом та польськими істориками Я. Качмарчиком і М. Нагельським проблеми лавірування Гетьманщини між сусідами як ключового елементу політичної програми Б. Хмельницького, а також концепції поліпідлеглості Української держави¹⁷.

Додатковим викликом став історичний календар. Наближення круглих дат, зокрема 400-річчя з дня народження Б. Хмельницького, 350-річчя Переяславської ради 1654 року, Гадяцької унії 1658 року та Конотопської битви 1659 р., 300-річчя Полтавської битви 1709 року активізували як історіографічне освоєння відповідної проблематики, так і ідеологічні зусилля й політику пам'яті в Україні, Росії та Польщі.

Для уявлення про впливи, що генерував фактор ювілеїв, варто згадати події, пов'язані з наближенням ювілею Переяславської ради 1654 р. У 2002 р. Москва з цілком виразною імперською метою взяла на озброєння політику реанімації у свідомості росіян та українців ідей, закладених у «Тезах» від 1654 р. Під тиском Москви Президент України Л. Кучма видав указ про широкомасштабне відзначення ювілею Переяслава 1654 р. як кульмінації обопільного українсько-московського прагнення до поєднання. Міністерство освіти та науки України зобов'язало вищі та середні навчальні заклади провести заходи, присвячені «вікопомності» Переяславської ради.

Реакція наукового середовища в Україні була прямо протилежною. Українські дослідники в кооперації з польськими, американськими та канадськими вченими підготували фундаментальне видання «Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)» (Київ, 2003) та представницьку міжнародну конференцію (за участю також і російських дослідників модернізаційної хвилі), присвячену проблемам Переяслава 1654 р. Зусилля спрямовувалися на наукове заперечення «возз'єднавчої» візії Переяславської ради та увиразнення того факту, що риторика, яка лунала з протилежного табору, не має нічого спільного з науковими версіями події.

На противагу ювілейні заходи до 400-річчя Б. Хмельницького, які відбувалися у 1995 р. в інших суспільно-політичних умовах, викликали пожвавлення контактів українських та польських істориків з представниками російської історіографії, а також сплеск наукових і науково-популярних публікацій в усіх трьох країнах. Саме тоді були підбиті перші підсумки опрацювання в Україні, Польщі, Росії нових підходів до інтерпретації української Національно-визвольної війни та оцінки постаті гетьмана й окреслені перспективні напрямки подальших досліджень,

що, безумовно, не могло не вплинути на розвиток російської історіографії.

В умовах налаштованості основної частини російських істориків на консервацію старих заідеологізованих підходів важливим фактором впливу ставала археографічна діяльність, яка активізувалася як в Україні й Польщі, так і в Росії. Уведення до наукового вжитку раніше невідомих джерел здебільшого сприяло розхитуванню російських великодержавницьких концепцій, вимагаючи реакції на це. Декілька важливих археографічних видань побачили світ у самій Росії. Зокрема, Л. Заборовський підготував два збірники документів із фондів Російського державного архіву давніх актів¹⁸. У 2000 р. Б. Фонкіч видрукував два листи від ерусалимського та константинопольського патріархів до Б. Хмельницького¹⁹. А у 2007 р. з'явився збірник «Російська та українська дипломатія у міжнародних відносинах в Європі середини XVII ст.» за редакцією М. Мейера²⁰. В останній публікації, наприклад, були вміщені шведські документи про особливості сприйняття Гетьманщини європейськими володарями після Переяслава 1654 р., що проливають додаткове світло на політичну програму Богдана Хмельницького, а також розхитують концепцію «приєднання / возз'єднання». С. Фаїзов видав листи кримських ханів Іслам-Гірея та Муххаммед-Гірея III, які від-дзеркалюють реакцію Кримського ханату на Переяславську раду 1654 року та потрактування Кримом Гетьманщини²¹. Т. Таїрова-Яковлева оприлюднила універсал Б. Хмельницького від 26 квітня 1650 р. максимівським та городиським обивателям, виявлений у фондах Російської національної бібліотеки в Санкт-Петербурзі²². Зрештою, недавно побачив світ перший том листів українських гетьманів із фондів РДАДА²³.

Розглянуті вище фактори призвели до поглиблення розколу в сучасній російській історіографії доби Б. Хмельницького. Слідом за з'ясуванням В. Маслаком²⁴ розбалансуванням радянської версії російського великодержавницького бачення історії ранньомодерної української державності пішло розхитування причесаного під гребінку «Тез» образу Б. Хмельницького як творця возз'єднання України з Росією.

Взагалі у традиціоналістському крилі спостерігаються два підходи. Перший з них позначений прагненням підретушувати старі інтерпретації та освіжити їх за допомогою використання новітніх здобутків історіографії. Другий підхід базується на ідеї затятого відстоювання старих позицій, непримиримості до опонентів та прямого визнання необхідності пропускати оцінки постаті Б. Хмельницького та інших гетьманів крізь вузьке сито геополітичних інтересів існування Російської імперії та політичних потреб поточного моменту.

З цього останнього табору лунали й прямі висловлювання, які не можна не трактувати однозначно. Так, Г. Санін з наближенням роковин Полтавської битви 1709 р., коли наростала ідеологічна необхідність боронити традиційну російську версію про «Мазепу-зрадника», вдавня до протиставлення І. Мазепи та Б. Хмельницького. При цьому дослідник відверто визнавав необхідність зберегти заідеологізований підхід. «Оцінка постатей Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, зазначав він, завжди була політизованою, і я не збираюся відходити від цієї політизації, бо мова йде про принципово важливе питання усієї історії Росії та України – про благотворний вплив возз'єднання на історичні долі цих народів, про процес перетворення Росії на велику європейську державу, про роль Росії в істо-

ричних долях народів Європи та Азії»²⁵. Доречним буде навести й слова, сказані з приводу Переяславської ради 1654 р Л. Заборовським, який належить радше до поміркованого крила традиціоналістського табору: «На відміну від українських колег, російським історикам згаданого профілю немає потреби кардинально переглядати свої колишні думки»²⁶. І далі йшло розлоге судження, яке дуже показово віддзеркалює глибинні підходи до інтерпретації українсько-російських стосунків ранньомодерної доби: «...наші колеги (українські історики. – Ю. С.) висунули гіпотезу, згідно з якою метою національно-визвольної війни було створення та закріплення на Україні незалежної держави в її етнічних межах (це поширено і на діяльність гетьманів, які були після Б. Хмельницького). Подібний погляд став загальноживаним та увійшов у популярні праці та підручники, отримав статус офіційно визнаного. У сучасній ситуації на Україні він зрозумілий і політично, і ідеологічно»²⁷.

Отже, і Л. Заборовський, і Г. Санін відверто маніфестують природність власне ідеологічного підходу до історичної інтерпретації та принципову прийнятність підлаштовування історіографічних конструкцій під політичні потреби. Іншими словами, традиціоналісти залишилися на орбіті, яка нічим принциповим не відрізнялася від радянської.

Натомість у таборі модернізаторів окреслилися інші засади. Тут наголошується на тому, що українські гетьмани перетворилися в російських інтерпретаціях на об'єкт неприпустимих ідеологічних маніпуляцій, особливо ж Б. Хмельницький та І. Мазепа. Як писав О. Євлахов, «обидва гетьмани стали заручниками політичної кон'юнктури та історичної міфологізації», а лаковано-російськоцентричний образ Б. Хмельницького як поборника воз'єднання України з Росією має небагато спільного з реаліями²⁸. Т. Таїрова-Яковлева взагалі демонструє кардинально відмінний підхід, який різко вибивається на тлі всієї російської історіографічної традиції. Її кредо для дослідження постатей із середовища української еліти полягає у «внеску того чи іншого гетьмана в історію України»²⁹. Така постановка питання створює цілком інше підґрунтя для інтерпретацій постаті Б. Хмельницького та інших гетьманів, а також для перегуків з концепціями, що опрацьовуються в українській та польській історіографії.

Водночас існувало підґрунтя для типологічного зближення підходів в обох таборах. Передусім це проблеми, які важливі для формування образу Б. Хмельницького, але безпосередньо не торкаються базових складових російської великодержавницької концепції, зокрема: походження, освіта, таланти, конфлікт із Д. Чаплинським за Суботів тощо. Важливою ділянкою для поєднання зусиль залишається історико-юридичний бік переяславсько-московської системи та фактичного статусу Гетьманщини після Переяславської ради 1654 р. Зрештою, не варто забувати, що історики з обох таборів належать до російської історіографії, що з огляду на специфіку такої науки як історія накладало свій відбиток. Дуже промовисто це на прикладі порівняння української та російської історіографії сказала Т. Таїрова-Яковлева, концептуалізації якої найбільше перегукуються з баченням сучасних українських істориків: «...необхідно відзначити існування різних підходів та завдань в українській та російській історіографіях: в Україні є необхідність в політичній

концепції національної історії, а для Росії важливо розібратися у причинах колишніх російсько-українських конфліктів. Історія – це політична наука, і ми з нашими українськими колегами завжди тією чи іншою мірою будемо дивитися на одні й ті ж речі з різних точок зору»³⁰.

Загалом доводиться констатувати, що доробок представників традиціоналістського табору на ниві опрацювання сучасного образу Б. Хмельницького свідчить про те, що вони відчули себе в набагато складнішому інтелектуальному становищі, ніж модернізатори, й так і не змогли віднайти спосіб більш-менш безболісно вписатися в нові історіографічні реалії. Невипадково, попри пильну увагу до проблематики української Національно-визвольної війни середини XVII ст. та до прискіпливого обстоювання ідеї «возз'єднання України з Росією», жодної цілісної праці про Б. Хмельницького в цьому середовищі так і не було створено. Єдиним винятком є оприлюднена доповідь Г. Саніна «Богдан Хмельницький та Іван Мазепа», у котрій була зроблена спроба подати стислий образ «правильного» гетьмана на протигагу гетьману-зрадника. Але такий формат наклав свої обмеження й не дав змоги подати розгорнуту концепцію. Та й сам автор, як він зазначав у доповіді, не ставив перед собою такої мети, обмежившись тезами, які дали змогу, на його думку, довести протилежність Б. Хмельницького та І. Мазепи³¹.

Отже, у сучасній російській історіографії лише модернізатори спромоглися на цілісні праці про Богдана Хмельницького. Але й вони обмежилися роботами статейного формату³². Проте саме в цьому таборі зусиллями низки істориків (і передовсім Т. Таїрової-Яковлевої) проведено дослідження, які розширили підґрунтя для інтерпретацій постаті українського гетьмана.

Примітки:

¹ Брехуненко В. Переяславська рада 1654 року в російській історіографії // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження) // Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. К. : Смолоскип, 2003. С. 605–652; Маслак В. Образ української Національно-визвольної війни в російській інтелектуальній традиції XVIII – 80-х р. XX ст. К. : Ін-т укр. археографії і джерелознав. ім. М. Грушевського. 2007. 286 с.

² Брехуненко В. Переяславська рада 1654 року в російській історіографії... С. 628.

³ Ульянов Н. Происхождение украинского сепаратизма. Москва, 1996. С. 28.

⁴ Брехуненко В. Переяславська рада 1654 року в російській історіографії... С. 651–652.

⁵ Маслак В. Образ української Національно-визвольної війни... С. 40–256.

⁶ Тези про возз'єднання України з Росією (1654–1954). Київ, 1954. С. 29.

⁷ Маслак В. Образ української Національно-визвольної війни... С. 184–202.

⁸ Евлахов А. Хмельницкий и Мазепа. Мифы и факты воссоединения // Власть. 2006. № 10. С. 81.

⁹ Маслак В. Образ української Національно-визвольної війни... С. 139–145.

¹⁰ Там само. С. 139, 202–203.

¹¹ Там само. С. 251.

¹² Маслак В. Ранньомодерна українська державність... С. 142; Яценко В. «Ім-

перська візія» історії Гетьманщини та гетьмана Івана Мазепи у науковому доробку російського історика Владіміра Артамонова // Сіверянський літопис. 2014. № 6. С. 5.

¹³ Маслак В. Ранньомодерна українська державність... С. 172.

¹⁴ Там само. С. 204.

¹⁵ Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького : деякі аспекти реалізації // Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження великого гетьмана). Збірник наукових праць. Київ. 1995. С. 25–39; Степанков В. 1648 рік : початок Української революції чи «домової війни» в Речі Посполитій? // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). 2003. Вип. 3. С. 371–416, 401, 405; Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми. Львів, 1993. С. 9.

¹⁶ Брехуненко В. Під високу царську руку чи під номінальну зверхність царя : ще раз *ad fontes* // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Київ. 2005. Вип. 5. С. 335–358.

¹⁷ Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів, 1996. С. 323–324; Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. 3-тє вид., випр. і доповн. К. : В-во імені Олени Теліги, 2009. С. 53–71; Nagielski M. Bohdan Chmielnicki hetman wojska zaporoskiego (1595–1657) // Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej / Pod. red. P. Krolla, M. Nagielskiego, M. Wagnera. Zabrze 2010. S. 245.

¹⁸ Заборовский Л. В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа. Москва, 1994. 189 с.; Его же. Католики, православные, униаты : Проблемы религии в русско-польских отношениях конца 40-х–80-х гг. XVII в. : Документы. Исследования. Москва, 1998. Ч. 1 : Источники времени гетманства Б. М. Хмельницкого.

¹⁹ Фонкич Б. Л. Две греческие грамоты к Богдану Хмельницкому // *Florilegium*. К 60-летию Б. Н. Флори : Сб. статей / Сост. А. А. Турилов. Москва, 2000. С. 428–440.

²⁰ Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII века / Ред. М. Мейер. Москва, 2007. 577с.

²¹ Фаизов С. Ф. Письма ханов Ислам-Гирея III и Муххамед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654–1658. Крымско-татарская дипломатика в политическом контексте постперяславского времени. Москва, 2003.

²² Таирова-Яковлева Т. Документи до історії Гетьманщини у фондах Санкт-Петербурзьких архівів // Український археографічний щорічник. К., 2004. Вип. 8/9. С. 535–536.

²³ Переписка гетманов Левобережной Украины с Москвой и Санкт-Петербургом / Упор. К. А. Кочегаров, Е. Е. Рычаловский. Москва, 2017. Т. 1. 460 с.

²⁴ Маслак В. Ранньомодерна українська державність... С. 184–202.

²⁵ Санин Г. Богдан Хмельницкий и Иван Мазепа // Труды Института Российской истории РАН. Вып. 6. Москва, 2006. С. 65.

²⁶ Заборовский Л. Переяславская рада и московские соглашения 1654 года : проблемы исследования // Россия-Украина : история взаимоотношений / Отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. Москва, 1997. С. 39.

²⁷ Там само. С. 40.

²⁸ Евлахов А. Хмельницкий и Мазепа : Мифы и факты воссоединения // Власть. 2006. № 10. С. 79, 81.

²⁹ Таирова-Яковлева Т. Гетманы Украины. История о славе, трагедиях и мужестве. Москва : Санкт-Петербург, 2011. С. 7.

³⁰ Таирова-Яковлева Т. Украина в XVII веке : Руина, революция // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII століття). К., 2005. № 5. С. 670.

³¹ Санин Г. Богдан Хмельницкий и Иван Мазепа // Труды Института Российской истории РАН. Вып. 6. Москва, 2006. С. 96.

³² Антоненко С. Богдан Хмельницкий (1595–1657) // Родина. 1999. №8. С. 68; Яковлева Т. Богдан Хмельницкий і рядове козацтво // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 56–67; Баранова О. В. Российско-украинские договоры в XVII–XVIII вв. Дисс. канд. ист. наук. Брянск, 2002; Таирова-Яковлева Т. Вольности шляхетские и казацкие: от отчизны «Речь Посполитая» к «отчизне нашей Малороссийской» // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków międzynarodowych ze Stolicą Apostolską i Ukrainą / pod. red. M. Drozdowskiego, W. Walczaka i K. Wiszowatej-Walczak. Białystok, 2012. S. 197–208; Ее же. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654–1658). Киев, 2017; Фаизов С. «Где Москва, где восток, где запад?»: географическая полемика между крымским ханом Муххамедом IV и царем Алексеем Михайловичем в 1655–1658 гг // Україна та Росія : проблеми соціокультурних відносин. Збірник наукових праць / Відп. ред. В. А. Смолій. К., 2003. С. 128–145; Его же. Письма ханов Ислам-Гирея III и Муххамед-Гирея IV к царю Алексею Михайловичу и королю Яну Казимиру 1654–1658. Крымско-татарская дипломатика в политическом контексте постперяславского времени. Москва, 2003; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х рр. XVII століття. Причини і початок Руїни. К. : Основи, 1998. 447 с.

Yuri Stepanchuk. *The prerequisites of appearance of the modern image of Bohdan Khmelnytsky in Russian historiography.* The article is devoted to the Russian modern historiography where the traditional and ideological image of Bohdan Khmelnytsky is dominated. However, under the influence of the works of Ukrainian and Polish researchers, the old Russian approaches to the historical interpretation of the historiographical constructions that were adapted for ideological and political needs are shaken. The existence of a modernizing wing in the latest Russian historiography, whose representatives acknowledge the existence of striking differences between the mentality of the new Ukrainian elite and the Moscow elite in the middle of the seventeenth century; multi-vector of global interests of Chyhyryn and Moscow; note the Hetmanate as a state and discuss the idea of independence in the political conceptions of B. Khmelnytsky.

Key words: the Russian historiography, traditionalists, modernizers, image of Bohdan Khmelnytsky, the National Liberation War, early modern Ukrainian statehood.

Отримано: 23.06.2018 р.